

ایران باستان، ویزه هوفر، ترجمه مرتضی ثاقب فر، ققنوس، تهران ۱۳۷۷، ۳۸۹ ص.

گفته ویزه هوفر، حتی اگر تعریف ما از تداوم تاریخ و فرهنگ ایران با آنچه گوته می‌گوید فرق کند یا خرده‌گیری‌های کورش اسپیتاما بر نظر هرودوت درباره جنگ‌های ایران را گزافه پنداریم، دو نقل قول بالا هدف بنیادی ما را از تألیف این کتاب درباره ایران باستان نشان می‌دهد و آن این‌که نظری کلی و فشرده و موثق از فرهنگ ایران پیش از اسلام و حتی‌المقدور درباره کل ایران از زبان خودش و از طریق اسناد و مدارک ارائه کنیم.

برخلاف بیشتر گزارش‌های امروزی درباره تاریخ و فرهنگ ایران که عمدتاً بر اساس داده‌ها و رویدادهای گاه‌شماری تنظیم شده‌اند، تلاش ویزه هوفر در ایران باستان ارائه تحلیلی نظام‌مند از کل پیکره فرهنگ و تاریخ ایران پیش از اسلام است، آن هم بر اساس یافته‌های جدیدی که دانشمندان را واداشته تا بسیاری از دریافت‌های نادرست خود را دور بریزند. بنا به اظهار خود نویسنده، هدف کتاب آن است که در عین کم و بیش مخاطب ساختن عامه داعیه علمی بودن

در پیشانی پیش‌گفتار کتاب، نویسنده با درج دو نقل قول، یکی از گوته، شاعر بزرگ آلمانی (یادداشت‌های دیوان شوخی و غریبی)، و دیگری از کورش اسپیتاما^۱، سفیر هخامنشیان در آتن (به نقل از کتاب آفرینش، اثر گور ویدال)^۲ هدف بنیادی خود را از تألیف کتاب نشان می‌دهد. گوته می‌گوید:

هنگامی که به ملت صلح‌جو و متمدن ایران می‌نگرم - چون عملاً الهام‌بخش این کتاب شعر، همین مردم بوده‌اند - باید به آغازین‌ترین دوران آن بازگردیم تا بتوانیم تاریخ معاصر آن را دریا بایم. برای تاریخ‌نویس، همیشه این نکته‌ای شگفت‌انگیز است که چگونه به رغم آن‌که کشوری بارها فتح شده، تحت استیلا درآمده و حتی به دست دشمنانش ویران شده است؛ همواره توانسته نوعی هسته ملی را در جنبش خود حفظ کند... از این رو، شاید بهتر آن باشد که نخست درباره ایرانیان باستان بدانیم و سپس رد آنها را آزادانه‌تر و با گامی استوارتر تا روزگار کنونی دنبال کنیم.

کورش اسپیتاما، سخنان هرودوت، پدر تاریخ، را درباره جنگ ایران و یونان چنان یاوه می‌داند که خوش دارد از جای خود در اودئون برخیزد و با پاسخی دندان‌شکن همه آنتیان را رسوا سازد. به

1) Cyrus Spitama

2) Gore Vidal

چشم‌اندازهای معنوی درباره فرهنگ‌های خارجی، مطالعه فرهنگ‌های باستانی هم‌مرز با جهان یونانی - رومی و از جمله ایران باستان را گسترش داده‌اند. نویسنده می‌افزاید که پیش‌رفت ویژه پژوهش‌های ایران باستان نتایج متناقضی به بار آورد. ویژه هوفر به درستی بر این نکته تأکید دارد که فرهنگ و زندگی اجتماعی ایران را بدون توجه به ریشه‌های آن، یعنی بدون کاوش در سنت‌هایی که ریشه در دوران پیش از اسلام دارد، نمی‌توان دریافت. وانگهی، برای اروپاییان علاقه‌مند به جهان باستان، مطالعه ایران باستان فرصتی است برای پرهیز از لغزش به دام این اندیشه نادرست که یونان و روم را مرکز جهان بینگارند - لغزشی که ریشه آن برخی معیارهای ارزشی، گونه‌شناسی قومی و پیش‌دوری‌هایی است که در قدیم وجود داشته و هنوز هم دارد. (پیش‌گفتار، ۱۰)

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های کتاب ویژه هوفر در بخش مربوط به هخامنشیان این است که نویسنده نوشته‌های لوحه‌های نویافته تخت جمشید و پژوهش‌های مربوط به آن را در تحلیل‌های خود لحاظ کرده و اخبار مورخان یونانی را با آنها سنجیده و بسیاری از نادرستی‌های آنها را نمایانده است. ویژه هوفر، در ردّ روایات کتزیاس درباره نقش زنان دوران هخامنشی که خصلت منفی دارد و چه بسا بازتاب‌گرایش‌های زن ستیزانه بخشی از ادبیات یونان در قرن‌های پنجم و چهارم پیش از میلاد باشد، با استناد به متون نویافته تخت جمشید بر آن است که همه زنان دربار سلطنتی افراد فعال، شجاع و کارآمد و مصمم بودند. آنان در جشن‌ها و ضیافت‌های سلطنتی شرکت می‌جستند یا خود مهمانی می‌دادند، به

خویش را حفظ کند. (پیش‌گفتار، ۱۲-۱۳) کتاب برحسب سه سلسله بزرگ ایرانی - هخامنشیان، اشکانیان (پارتیان) و ساسانیان - بخش‌بندی شده و، برای هر یک، فصلی درباره رابطه میان شاه و رعایای او، یعنی درباره ساختار اجتماعی سرزمین‌های ایرانی امپراتوری در نظر گرفته شده است. به هر دوره، فصلی نیز درباره نظام‌های اداری و اقتصادی و اوضاع دینی و فصل دیگری درباره زندگی روزمره اختصاص یافته است. در این کتاب، یادداشت‌هایی درباره گاه‌شماری، ارتش، سازمان کار، و نیز، تا جایی که ممکن بوده، خانواده و روابط زناشویی وجود دارد. فصل آخر بحثی است درباره بقای ایران باستان و شناخت اروپائیان از این دوره و گزارش‌های مسافران اروپایی و تاریخ رشته‌های علمی مربوط به ایران. بنابراین، به دلیل نوع موادی که نویسنده برای این کتاب برگزیده، هیچ بررسی تاریخی در متن کتاب نیامده، ولی جدول گاه‌شماری تبارشناسی همه سلسله‌های یاد شده و کتاب‌شناسی گسترده در پایان کتاب درج شده است. رساله کتاب‌شناسی در واقع جانشین پانوشته‌هایی است که معمولاً در آثار تحقیقی منابع را به دست می‌دهد. این فصل جامع‌ترین فهرست تفصیلی منابع درباره تاریخ ایران باستان و شامل همه کتاب‌ها و آثار مهم از لوحه‌های بابلی و کتیبه‌های هخامنشی و آثار یونانی گرفته تا مآخذ عربی و تألیفات غربی است و برای دانشجویان و محققان گنجینه‌ای گران‌بها به شمار می‌رود.

ویژه هوفر می‌گوید که اثر خود را در زمانه‌ای منتشر می‌کند که اروپاییان، به رغم آن که تمدن غرب را در میان تمدن‌های دیگر یگانه می‌دانند، برای رهایی از دیدگاه منحصرأ اروپایی و کسب

ایزان می‌جنگیدند و سیاستمداران یونانی در مقام مشاوران شاهان بزرگ هخامنشی خدمت می‌کردند. ویزه هوفر، دربارهٔ چگونگی رفتار پادشاهان هخامنشی، اشکانی و ساسانی با زبان‌ها، سنت‌ها و ادیان بیگانه، بر آن است که، در مجموع، مدت طولانی فرمانروایی ایشان بر ایران و انیران بیشتر با مهریانی و دوراندیشی قرین بود و، شاهان ایرانی، در مجموع، در مورد اقلیت‌های فرهنگی و دینی و سیاسی سیاستی موفق داشتند (ص ۳۰۱-۳۰۲).

ویزه هوفر وجه امتیاز تاریخ پیش از اسلام ایران را در این می‌داند که نه تنها سنت‌ها و اعتقادات خاص خویش، مانند دین زردشت و کیهان‌شناسی و آرمان‌های شهریاری ایران باستان، را پدید آورده و پرورش داده، بلکه مشتاقانه عناصر فرهنگ‌های دیگر را در خود جذب کرده، آنها را تغییر شکل داده و از آنها فراتر رفته است. هنر هخامنشی و نقش ساسانیان متأخر در انتقال علوم پزشکی یونانیان و هندیان به مسلمانان شواهد این مدعاست (ص ۳۰۲).

ویزه هوفر، در پایان کتاب، به دوره‌های بحرانی پادشاهی و تاج و تخت ایران اشاره دارد و علل بحران را برمی‌شمارد. به نظر او، بخشی از این بحران‌ها معلول فشارها و یورش‌های خارجی یونانیان، مقدونیان و رومیان از مغرب، مردمان بیابان‌گرد از مشرق و اعراب از جنوب، و بخشی مولود مسائل و کشمکش‌های درونی خود امپراتوری، جاه‌طلبی‌های سیاسی اعضای خاندان پادشاهی و اشراف ردهٔ بالا و منازعات اجتماعی بوده است. به گمان ویزه هوفر، فروپاشی پادشاهی هخامنشیان، که به صورتی غافلگیرکننده با

سراسر کشور مسافرت می‌کردند، فرمان می‌راندند و بر املاک و کارگران نظارت داشتند. نویسنده معتقد است که، بر خلاف آرمان یونانیان مبنی بر انزوای زن در خانه، لوحه‌های تخت‌جمشید بیانگر آن است که چنین انزوایی در میان زنان هخامنشی وجود نداشته است. (ص ۱۰۸-۱۱۰).

ویزه هوفر، گاهی در خصوص پاره‌ای مسائل دشوار و پیچیده و بحث‌انگیز ایران باستان، مثلاً دربارهٔ دین هخامنشیان، خوانندهٔ کنجکاو را با نقل نظریات متناقض ایران‌شناسان و طرح پرسش‌های بدون پاسخ بسیاری تنها می‌گذارد. او بر این نکته تأکید دارد که علاقهٔ شاهان هخامنشی به کیش زردشتی یا هر کیش دیگری بیشتر به لحاظ سیاسی و عملی بوده تا انگیزه‌های دینی. (ص ۱۳۱، ۱۳۳-۱۳۴).

نویسنده، در فصل مربوط به پارتیان، دربارهٔ شعارهای یونانی دوستی این دودمان ایرانی الزام‌های سیاسی را، برای حفظ وفاداری اتباع یونانی، دخیل می‌داند و بر آن است که این گرایش شاهان اشکانی را نباید دوستی بی‌قید و شرط آنان نسبت به یونانیان تلقی کرد؛ چنان که سیاست شاهان اشکانی در دو قرن آخر حکومت آنان، هر چند نباید حرکتی ضد یونانی تعبیر شود، نشان می‌دهد که آنان عمیقاً در بند میراث ایرانی خویش بوده‌اند (ص ۱۷۱-۱۷۲).

ویزه هوفر در پی‌نوشت پایان کتاب اظهار امیدواری می‌کند که پژوهش او سبب شده باشد تا هویت ایران باستان آشکار گردد. وی این نکتهٔ جالب را خاطرنشان می‌سازد که در زمان فرمانروایی هخامنشیان بر یونان بود که فلسفهٔ یونانی شکوفا شد؛ مزدوران یونانی در راه منافع

راهنمای خوبی است برای دانشجویان و عموم علاقه‌مندان تاریخ و فرهنگ ایران باستان، که در جستجوی اثری نو و جامع و در عین حال کم حجم و مختصر در این زمینه هستند.

اصل کتاب ایران باستان ویزه‌هوفر به آلمانی در ۱۹۹۳ در آلمان به چاپ رسید. سپس خانم عزیزه عضدی آن را به انگلیسی ترجمه و در ۱۹۹۶ در لندن و نیویورک منتشر کرد.^۶ ترجمه فارسی کتاب از روی همین ترجمه انگلیسی صورت گرفته است.

ابوالفضل خطیبی

پیروزی‌های اسکندر در هم شکست، نتیجه مسائل حل‌نشده‌ی درون امپراتوری نبود؛ استقرار ساسانیان به جای پارتیان نیز بیشتر معلول قابلیت‌ها و استعدادهای سیاسی و نظامی اردشیر بود تا ضعف سلطنت اشکانی. اما فریو پاشی پادشاهی ساسانی در قرن هفتم میلادی حاصل ترکیبی از عوامل درونی و بیرونی بود. منافع خصوصی اعضای اشرافیت رده بالا، کشمکش‌های درونی خانواده شاهی، مالیات سنگین مربوط به هزینه‌های نظامی جنگ خسرو پرویز علیه بیزانس و، سرانجام، سرکوب خاندان بنی لخم، که به منزله سپر دفاعی ساسانیان در برابر اعراب بودند، موجب پیشرفت سپاه نیرومند اسلام در بین‌النهرین و ایران شد.

پیش از ایران باستان ویزه هوفر، در چند دهه اخیر، سه کتاب کم و بیش جامع در تاریخ ایران باستان در غرب به رشته تحریر در آمده بود: (۱) ایران از آغاز تا اسلام گیرشمن^۳ که عمدتاً بر نتایج کاوش‌های باستان‌شناسی متکی است؛ (۲) میراث ایران اثر فرای^۴ که در آن عمده مسائل اساسی درباره تاریخ و تمدن ایران باستان مطرح و به ویژه فرهنگ و ادیان و زبان‌ها و خطوط ایران و تمدن‌های همسایگانش و تأثیر متقابل آنها در تمدن ایران مورد بحث قرار گرفته، ولی، هم‌چنان که در اثر گیرشمن، تاریخ سیاسی به اجمال برگزار شده است؛ (۳) تاریخ ایران باستان اثر دیگری از فرای که هر چند در ۱۹۸۴ منتشر شده^۵، پژوهش‌های پربار دو دهه اخیر را دربر ندارد. اما کتاب ویزه‌هوفر، نسبت به آثار یک جلدی یاد شده، دارای مزایای متعددی است و به عنوان پژوهشی عالمانه و محققانه، مبتنی بر اسناد و تحقیقات نوین،

3) Ghirshmann

4) Frye

5) R. N. Frye, *The History of Ancient Iran*, München 1948.

6) Josef Wiesehöfer, *Ancient Persia*, translated by Azizeh Azodi, London-New York 1996.